

בכך מתמצות ה"ספריות שלי" בעירנו. מובן שגם בבית-הכנסת הגדול ובבית-מדרש שליד התלמוד-תורה היו מצויים כמה מאות ספרים. אך בהם לא מצאתי עניין רב, שכן רובם ככולם היו ש"סים בכמה מהדורות, משניות, ספרי תנ"ך וכדומה.

ב

ההתבסמות מספרי עירנו החלה כאמור מגיל הרך, שבו לא הבנתי דבר מתוכנם של הספרים. היא נמשכה עד לאחר הבר-מצוה, בתקופה שבה למדתי בישיבתו הקטנה של הדוד, והייתי סמוך על שולחנו ומיטתי היתה נתונה — לשמחתי הגדולה — בחדר עבודתו, שהיה גם חדר הספרים. בגיל ט"ז, דהיינו בשנת תרצ"ט, נשלחתי ללמוד בעיר סאטמאר. במקורה היתה סאטמאר עיר של למדנים בנוסח ההונגרי-האשכנזי. החסידים התרבו בה החל מראשית המאה ובשנות השלושים הם היו חלק לא מבוטל מעשרת אלפי יהודיה; אף-על-פי שהחסידים היו בה מיעוט, היה זה מיעוט תוסס ומתסיס, שרישומם היה ניכר בחיי הקהילה הרבה מעבר לכוחם המספרי.

בבתי-הכנסת, בתי-המדרש והקלויזים הרבים שבעיר סאטמאר היו ארונות ספרים בכל בית-תפילה. אולם אזכיר רק אותם שהיתה לי דריסת-רגל אליהם. לדודי ר' יואל ברגר ע"ה (שנשא אחות אמי) היו שני ארונות ספרים גדולים גדושים ספרים מן הסוג שהיה לי עניין בהם. כבר בימי בחרותו היה רוכש ספרים, בעיקר שאלות-ותשובות. כאן מצאתי ספרים, שלא היו ברשות דודי הרב. היה כאן אוסף נאה של שו"ת רבני הונגריה, בהן עקבתי אחרי המעשים והעניינים ששימשו רקע לשאלה. בשו"ת אלה פגשתי רבנים וחכמים מעריה השונות של הונגריה ומהם ששמם היה ידוע לי ממקום אחר. בגאווה וברטט הייתי מגלה מדי פעם את אחד מזקני, שאף הם היו בין השואלים, ושהמחברים השיבו להם בכל אותות הכבוד והנימוסים הרבניים.

לרבה של סאטמאר, שבישיבתו למדתי, ר' יואל טייטלבוים זצ"ל, היתה ספריה גדולה ומסודרת. אך לא אוכל להכלילה בין ה"ספריות שלי". לא היתה לי כמעט דריסת-רגל בביתו הגדול והמרווח של הרב-האדמו"ר, אף-על-פי שהבית היה פתוח לרווחה. לפי גילי הייתי נמנה בין התלמידים הצעירים, בחינת "זעירא דמן חבריא"; שנית, הביישנות הטבועה בי הרתיעה אותי מלשוטט בין חדריו המרובים, מאימת הרב, שחסידים רבים בכל רחבי טראנסילוואניה היו מזכירים שמו מתוך חרדה והערצה. אפילו הגבאי שלו, ר' פייבוש אשכנזי, בעל הזקן האדום היורד על פי מדותיו, היה מטיל עלי יראת-כבוד, אף-על-פי שהיה אדם נוח לבריות. לא הייתי איפוא מבאי ביתו של הרב מסאטמאר ולא עמדתי בד' אמות של ספרייתו, אלא פעם אחת, שהיום איני יכול להעלות בזכרוני באיזו מסיבות. מה שזכור לי מספריה זו, לאחר שלושים שנה ומעלה, הם עשרת הכרכים "אוצר ישראל" שהיו בין הספרים (אך דומני שהיו באחד המדפים התחתונים המוצנעים).

הדבר זכור לי, כפי הנראה, בשל ההערה שהושמעה בנוכחותי על-ידי אחד מחסידי הרב, יהודי בא בימים, לחברו, בדבר האנציקלופדיה המוחזקת בארון-הספרים, אף-על-פי שאינה נקיה מדברי אפיקורסות. התמיהה הובעה בשמץ של סיפוק, כאומר: אם כי הרבי אין לו בעולמו אלא תורה ויראת שמים, אינו מדיר עצמו אף מדברים מסוג זה, כדי לעמוד על הדעות הרווחות בחוגים שונים.

ארונות הספרים הזכורים לי במיוחד משתי שנות לימודי בסאטמאר (תרצ"ט—ת"ש), עמדו בבית-המדרש של הרב מאורשיווא, שאינו אלא ר' יואל טייטלבוים עצמו. כידוע, היתה רבנותו הראשונה של ר' יואל טייטלבוים בעיירה אורשיווא שברוסיה הקארפאטית, אך למעשה ישב רוב הזמן בעיר סאטמאר, עד שנתקבל לרבה של קהילת קרולה. בית-המדרש שבו התפלל היה נקרא על שמו, והוא היה פתוח גם לאחר שר' יואל טייטלבוים נתקבל לרבה של סאטמאר והתיישב בה בשנת תרצ"ד. בבית-מדרש זה, שארונות ספרים כיסו את כל קירותיו, ישבתי ולמדתי את שיעורי הישיבה (הוא היה בשכנות לאכסניה שלי), שכן לא היתה חובה על התלמידים ללמוד דווקא בבית-המדרש של הרב, שבו הורצאו השיעורים.

ספריית בית-המדרש האורשיוואי היתה מגוונת מאד. קודם כל בלטו בו העותקים המרובים מספריהם של אבותיו של הרב: כל ספרי ר' משה טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים וספר "קדושת יום טוב" מאבי הרב, וכן אבותיו מצד אחר: "תולדות אדם" ו"באר שבע" מהרב מטאלטשווא; שו"ת ר' יואל אשכנזי ועוד. בין אלפי הספרים שבבית-המדרש היו מאות ספרי שאלות-ותשובות, מכל התקופות, שאליהם היתה לי משיכה מיוחדת, בגלל החומר ההיסטורי והביוגרפי הרב הגנוז בתוכם. עשרות ספרי חסידות ודרוש. בין לימוד שיעור אחד למשנהו (ובינינו לבין עצמנו גם על חשבון השיעורים...) הייתי מעיין בכל הספרים הרבים שבבית-המדרש. נראה לי שבין כתליו רכשתי מטען הגון בידע הספר העברי. בין הספרים היו גם מספר מועט של דפוסי ויניציאה מן המאה הט"ז ודומני שגם דפוסי קראקא הנדירים יותר. אולם איש מבאי בית-המדרש לא ייחס להם חשיבות יתירה, שכן כאן נמדד ספר לפי תכנו או לפי נטייתו המיוחדת של המעיין. לעתיקות הספר, ליחוסו הביבליוגרפי ולנדירותו לא היו "מבינים" בין חסידי סאטמאר שהתפללו בבית-מדרש זה. עובדה, שספרים עתיקים עמדו בשורות המדפים ליד ספרים מצויים שנים על גבי שנים, מבלי שיעוררו תשומת-לב מיוחדת. אף כותב שורות אלו, שמתוך ענין בשערי הספרים, בהקדמותיהם, בהסכמותיהם ובשאר הפרפראות שנלוו אל גוף הספר, אף הוא לא ייחס חשיבות מיוחדת לספרים העתיקים הבודדים שנקרו בדרך חיטוטיו בין הספרים.

הישיבה הבאה שלי היתה ישיבת האדמו"ר מוויזניץ זצ"ל אשר בעיר גרויסווארדיין, עיר בעלת האוכלוסיה היהודית הגדולה ביותר בכל טרנסילוואניה. בואו של הסבא קדישא ר' ישראל האגר לעיר, בשנות מלחמת העולם הראשונה, שינה חלק מנופה האנושי של העיר, ובכמה מרובעיה החלו להראות יהודים בעלי